

О.Ш. ЧОМАХАШВІЛІ,
кандидат юридичних наук
(Київський університет права
НАН України)

І.М. МИКИТАСЬ,
аспірантка
(Університет «Україна»)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Ключові слова: пенітенціарна система, зарубіжний досвід, покарання.

Україна як незалежна і суверенна держава проголосила своїм головним обов'язком необхідність забезпечення прав людини та їх гарантії як найвищих соціальних цінностей в галузі виконання кримінальних покарань. Суверенність Української держави надала певні зміни в системі державної влади і управління, зумовила переосмислення законів і нормативних актів радянського періоду та потребу змін і доповнень до норм чинного законодавства і входження повноправним членом у міжнародне співтовариство. Одним із головних напрямів правової реформи в Україні для кримінально-виконавчої системи є вирішення проблеми приведення змісту прав та свобод засуджених відповідно до міжнародних норм і стандартів.

Пенітенціарна система займає певне місце в економічній і соціальній структурах своїх країн залежно від соціального устрою і рівня розвитку. Як свідчить досвід багатьох країн, еволюція і тенденції розвитку пенітенціарної системи були в основному наслідком їх прагнення забезпечити ефективну протидію злочинності.

В зв'язку з Указом Президента України від 9 грудня 2010 р. «Про оптимізацію

системи центральних органів виконавчої влади» згідно з яким утворено Державну пенітенціарну службу України, реорганізувавши Державний департамент України з питань виконання покарань. Сьогодні основними міжнародними нормативними актами, що регламентують діяльність установ виконання покарань та поведіння з засудженими є Європейські тюремні правила, розроблені Радою Європи, та Мінімальні стандартні правила поведіння з ув'язненими, прийняті Радою Організації Об'єднаних Націй (далі – Мінімальні стандартні правила). З часу свого прийняття Мінімальні стандартні правила визнані вихідним документом для формування політики у сфері виконання покарань законодавчими органами, судами та пенітенціарними організаціями. Мінімальні стандартні правила завдяки міжнародному визнанню стали незамінним джерелом при тлумаченні міжнародної конвенції про захист прав людини та потребують визнання як основної складової частини міжнародного законодавства з питань захисту прав людини.

Метою статті є дослідження теоретичних та практичних заходів зарубіжного

досвіду діяльності системи виконання покарань.

Відповідно до поставленої мети, увагу зосереджено на вирішенні таких завдань:

- 1) дати визначення системи виконання покарань;
- 2) охарактеризувати зарубіжний досвід системи виконання покарань;
- 3) розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо покращення діяльності системи виконання покарань в Україні.

Незважаючи на досить поширене поняття «система виконання покарань», до теперішнього часу не існує загальноприйнятого його визначення. Але в науковій літературі використовується такий термін, як «прогресивна система виконання покарань», під якою розуміється особливий порядок відбування покарання у виді позбавлення волі [4, 46].

У різні періоди часу в зарубіжних країнах особлива увага приділялася таким категоріям, як злочин і покарання.

Так зокрема, пенітенціарна система Російської Федерації має назву Федеральна служба виконання покарань (далі – ФСВП Росії). ФСВП Росії – федеральний орган виконавчої влади, який підвідомчий Міністерству юстиції Російської Федерації, який здійснює правозастосовні функції, функції контролю і нагляду в сфері виконання кримінальних покарань відносно засуджених, функції щодо утримання підозрюваних осіб або осіб звинувачених в скоєнні злочинів, підсудних, які знаходяться під вартою, їх охорона та конвоювання, а також функції контролю поведінки умовно засуджених та засуджених з відстрочкою відбування покарання [5].

ФСВП Росії створена для виконання покарань та для тримання під вартою підозрюваних, звинувачених та засуджених. В підпорядкуванні служби знаходяться всі місця позбавлення волі Росії. Контроль за умовно засудженими та умовно-достроково звільненими особами, особами засудженими до виправних та обов'язкових

робіт, а також обмеження волі ведуть кримінально-виконавчі інспекції ФСВП Росії.

Для ефективної діяльності органів і установ виконання покарань у Російській Федерації розроблено та затверджено методичку оцінки діяльності територіальних органів ФСВП Росії. Ця методика покликана забезпечити комплексний підхід до оцінки діяльності територіальних органів ФСВП Росії; дотримання прав і законних інтересів засуджених та осіб, які знаходяться під вартою, створення умов тримання, а також прав персоналу кримінально-виконавчої системи, виконання наказів, розпоряджень ФСВП Росії, своєчасне їх доведення до підпорядкованих установ, контроль виконавчої дисципліни; об'єктивність статистичної інформації територіальних органів і установ ФСВП Росії та забезпечення достовірності звітних даних; стимулювання активності особового складу до підвищення ефективності його діяльності та ін.

З січня 2010 р. в Російській Федерації застосовано новий вид кримінального покарання – домашній арешт. Строк цього виду покарання становить від двох місяців до чотирьох років за злочини невеликої тяжкості, а також строком від шести місяців до двох років – як додатковий до позбавлення волі вид покарання за окремі тяжкі та особливо тяжкі злочини. Особи, засуджені до домашнього арешту, не мають права виходити зі свого помешкання у визначений час доби, міняти місце проживання, навчання і роботи, залишати свій населений пункт і відвідувати місця проведення масових заходів без згоди на це відповідного наглядового органу. З метою контролю таких осіб останні повинні з'являтися в державні органи від одного до чотирьох разів на місяць для реєстрації також для контролю використовується електронно-спостережне обладнання-браслети. Зазначене кримінальне покарання дозволить розвантажити місця позбавлення волі, адже кількість засуджених осіб в Росії одна з самих високих у світу, цим показником країна поступається лише Сполученим Штатам Америки.

Сполучені Штати Америки внесли значний вклад в розвиток світової пенітенціарної ідеї і системи. Пенітенціарна система США складається із тюрем, які поділяються на: федеральні, тюрми штатів і місцеві муніципальні чи окружні. Діяльність федеральних тюрем регламентується спеціальним законодавством: нормами розділу «Тюрма й ув'язнені», главою XVII «Кодифікованого кримінального і кримінально-процесуального законодавства».

Федеральні тюрми та тюрми штатів поділяються на чотири категорії: тюрми надзвичайної безпеки, тюрми максимальної безпеки, тюрми середньої безпеки, тюрми мінімальної безпеки. В місцевих тюрмах утримуються особи, відносно яких вибрано запобіжний захід у виді тримання під вартою, а також тим засудженим, яким суд призначив невеликі строки позбавлення волі.

Для неповнолітніх засуджених створюються спеціальні пенітенціарні установи – реформаторії або їх ще називають виховним школами.

Найбільш розповсюдженими покараннями в США є застосування штрафу, тюремне ув'язнення та пробація.

В США немає поняття «прокурорський нагляд». Всі питання, пов'язані з тюрмою, вирішує губернатор. Він призначає губернаторську комісію у складі восьми чоловік, які є пересічними громадянами штату. Саме комісія вирішує питання умовно-дострокового звільнення, їхнє рішення остаточно й оскарженню не підлягає, його можуть відвідати усі охочі.

Пенітенціарна система Великобританії включає місцеві (відбувають покарання засуджені тієї місцевості, де вони проживали до арешту та засуджені на незначний строк) та центральні тюрми. Діяльність пенітенціарних установ Великобританії регламентується сукупністю прецедентів, норм кримінального, кримінально-процесуального і пенітенціарного права, спеціальним законом «Про тюрми» від 1952 р. та законами «Про кримінальне право»

від 1967 р., «Про кримінальне право» від 1977 р., «Про поліцію і докази з кримінальних справ» від 1984 р., «Про кримінальну юстицію» від 1988 р., «Про кримінальну юстицію» від 1991 р., «Про кримінальну юстицію» 1993 р. В тюрмах Великобританії підтримується суворий порядок та жорсткі заходи безпеки.

В Англії будь-який процес, спрямований на поліпшення стану справ у в'язницях починається з розгляду питань: 1) поводження, включає в себе жорстоке поводження; одиночне ув'язнення; засоби стримування; 2) засоби захисту: огляди; процедури подачі скарг; дисциплінарні стягнення; журнали; розмежування різних категорій ув'язнених; 3) матеріальні умови-харчування; освітлення та вентиляція; особиста гігієна; санітарні умови; одяг та спальні принадлежности; переповненість камер; 4) режими та заняття-контакти з зовнішнім світом; прогулянки на свіжому повітрі; освіта; вільний час; релігія; корисна праця; 5) медичне обслуговування-отримання медичного обслуговування; медичне обслуговування жінок; трансмісивні хвороби; медичний персонал; 6) тюремний персонал-загальні положення; підготовка персоналу [3].

На відміну від Великобританії, у Франції історичним джерелом кримінальних, кримінально-процесуальних і пенітенціарних норм є кодифікований закон і підзаконні акти. Пенітенціарна система Франції регламентується постановами Кримінально-процесуального кодексу 1958 р. зі змінами і доповненнями, внесеними законом від 11 липня 1975 р. Управління пенітенціарними установами здійснюється Міністерством юстиції. Тюрми у Франції поділяються на центральні (для засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад один рік) і місцеві. У Франції нараховується 14 центральних тюрем з яких одна жіноча. Новоприбулі засуджені до центральної тюрми, повинні відбути 45 днів карантину в одиночній камері тим самим адаптуючись до умов життя в тюрмі

після чого їх переводять до загальних камер. Місцеві тюрми знаходяться в підпорядкуванні департаментів в яких тримають засуджених різних категорій: підслідних; осіб, які засуджені на невеликі строки позбавлення волі; засуджених до смертної кари; осіб, засуджених за несплату боргів. Як і в інших країнах, є пенітенціарні установи, де утримають осіб, засуджених на невеликий строк (який не перевищує шести місяців). Для неповнолітніх засуджених створюються окремі пенітенціарні установи: центри спостереження, центр виховання під наглядом. У пенітенціарних установах Франції застосовується прогресивна система відбування покарання, організовується праця засуджених, професійне і загальноосвітнє навчання.

Пенітенціарні установи Німеччини регулюються Федеральним кримінальним кодексом і спеціальним законом – Законом «Про виконання покарання у вигляді позбавлення волі і заходи виправлення та безпеки, що виражаються в позбавленні волі». Система пенітенціарних установ Німеччини складають: відкриті установи; закриті установи, де засуджених тримають під озброєною охороною; установи, призначені для використання заходів виправлення і безпеки: соціально-терапевтичні установи, установи для тримання рецидивістів після відбування ними строку покарання, психіатричні лікувальні установи, установи для засуджених жінок; установи для неповнолітніх правопорушників; установи попереднього ув'язнення. Умови тримання засуджених досить вільні в порівнянні з умовами тримання засуджених у вітчизняних установах виконання покарання. Якщо засуджений відбув 18 місяців покарання, то йому надається право на відпустку, а якщо це довічно засуджена особа, то йому право на відпустку надається по закінченню 10 років відбутого строку.

Велике значення надається відправленню в тюрмах релігійних обрядів на які не існує обмежень. Для підтримання відповідного режиму тримання перед-

бачена система заходів дисциплінарного впливу на засуджених, заходів заохочення, спеціальних заходів безпеки. Організовується також професійне і загальноосвітнє навчання, медичне обслуговування. У тюрмах Німеччини досить чітко функціонує система соціальної реабілітації засуджених, багато уваги приділяється процесу соціальної адаптації звільнених від відбування покарання [2, 34].

Не менш цікавою є тюремна система Словацької Республіки, яка називається Корпус охорони пенітенціарних установ та органів правосуддя Словацької Республіки (далі – пенітенціарний корпус).

Пенітенціарний корпус є озброєним формуванням, на яке покладено завдання щодо організації виконання покарань, арештів, охорони об'єктів пенітенціарного корпусу, забезпечення охорони порядку в органах правосуддя.

До складу пенітенціарного корпусу входять Генеральний директорат, установи тримання під вартою, установи у справах виконання покарань, установи у справах виконання покарань для неповнолітніх, лікувальний заклад для звинувачених і засуджених осіб. Генеральний директорат здійснює контроль за діяльністю пенітенціарних установ і підпорядковується Міністерству юстиції Словацької Республіки.

Пенітенціарний корпус реалізуючи свої повноваження: забезпечує виконання покарань і тримання під вартою; забезпечує охорону об'єктів пенітенціарного корпусу, призначених для виконання покарань і тримання під вартою, інших пенітенціарних об'єктів; розшукує звинувачених і засуджених осіб у разі їх втечі з пенітенціарних установ; забезпечує нагляд за засудженими; організовує залучення до роботи звинувачених і засуджених; забезпечує охорону порядку і безпеки в органах правосуддя, а також проведення безперешкодного судового процесу; в необхідних випадках забезпечує охорону порядку біля об'єктів пенітенціарного корпусу, органів правосуддя; забезпечує затримання особи

в приміщенні суду на підставі письмового рішення судді та її супроводження до установи відбування покарання; розглядає скарги на дії органів і установ пенітенціарного корпусу; забезпечує і здійснює перевезення територією Словацької Республіки затриманих і засуджених до в'язниць; забезпечує виконання програми охорони свідка, якщо він знаходиться у пенітенціарному закладі; забезпечує медичну допомогу персоналу пенітенціарного корпусу, звинуваченим і засудженим, а також іншим особам; співпрацює з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, Збройними Силами, воєнізованими формуваннями, іншими фізичними і юридичними особами; співпрацює з пенітенціарними установами інших країн; здійснює реєстр і веде статистику, необхідну для виконання завдань пенітенціарного корпусу.

На території Словацької Республіки діє 6 установ у справах виконання покарань у т.ч. одна для виконання покарань для неповнолітніх осіб і одна для жінок; 7 установ у справах виконання арештів; 5 установ змішаного типу (для виконання покарань і для виконання арештів) і одна лікарня для засуджених.

Для роботи персонал пенітенціарного корпусу спочатку проходить адаптаційний період, потім базову підготовку та останній період це підготовка персоналу для отримання відповідної професійної кваліфікації.

У другій половині XIX століття у Японії було утворено кримінальне та пенітенціарне законодавство західного зразку. Правову базу, яка регламентує застосування кримінальних покарань, складає сукупність законодавчих актів: Кримінального кодексу від 1907 р., окремих положень Кримінально-процесуального кодексу, Закону «Про тюрми» від 1908 р., Закону «Про попередження злочинів і реабілітацію злочинців» від 1949 р., Закону «Про постпенітенціарну опіку над особами що звільнюються» від 1950 р., Закону «Про виправні установи для неповнолітніх» від 1958 р.

Характерною рисою пенітенціарної системи Японії є класифікації засуджених. Всі засуджені до позбавлення волі поступають спочатку до центрів класифікації, за результатами яких вони можуть бути направлені в пенітенціарні установи для: осіб з незначними злочинними нахилами; осіб з більш розвинутими злочинними нахилами; іноземних громадян; осіб, термін покарання яких більше восьми років; осіб, які молодші 20 років; психічно хворих осіб; осіб з різними захворюваннями та фізичними вадами. Пріоритетними засобами виправлення в тюрмах вважається праця ув'язнених.

Проблемним у зарубіжних країнах залишається переповненість установ виконання покарань внаслідок росту злочинності. А це, в свою чергу, створює багато проблем, пов'язаних з управлінням великими виконавчо-кримінальними системами. Тому на порядок денний висуваються такі питання, як ефективність управління місцями позбавлення волі та утримання засуджених; поліпшення фізичного та морального здоров'я засуджених, а також постійна підтримка та допомога працівникам пенітенціарних установ у їх професійному та кар'єрному зростанні, забезпечення їх соціально-правового захисту.

В редакції Європейських пенітенціарних правил змінені акценти та пріоритети, що ні в якій мірі не зменшує значущість традиційних цінностей, які лежать в основі цих правил, але відображає глибокі зміни, що відбулися в настрої людей та практиці пенітенціарних установ. Пріоритетні рішення в цих правилах закладені в шести головних принципах, які лежать в їх основі. Ці принципи втілюють в собі поняття гуманності, поваги людської гідності, соціальної спрямованості та ефективності управління, що є визначальним для чіткого та ефективного функціонування сучасних пенітенціарних систем. Вони надають цим системам всі необхідні атрибути етичної соціальної організації, що позитивно відображається на рівні утримання за-

суджених, підтримання статусу персоналу та виправдання сподівань цивілізованого суспільства щодо необхідності належного функціонування пенітенціарних установ [1].

Сьогодні пенітенціарні системи зарубіжних країн на перше місце ставлять персонал, адже сучасне вільне поза камерне спілкування засуджених, ускладнює роботу персоналу. Відповідно, потрібна велика координація, персонал повинний краще розуміти мету виправного впливу ув'язнених та свою роль у цьому процесі. Підбір працівників, їх навчання і досягнення ними тих високих стандартів, яким повинний відповідати персонал пенітенціарних служб, є першочерговим завданням пенітенціарної адміністрації.

Аналіз зарубіжного досвіду діяльності системи виконання покарань надає можливість зробити висновок про процес удосконалення відбування покарання. Що підкреслює про тенденцію до пом'якшення умов тримання засуджених, що знаходять свій прояв у створенні нормальних санітарно-гігієнічних умов, використанні педагогічних і психологічних заходів і методів впливу на засуджених, опрацюванні і здійсненні на практиці певних програм соціальної терапії, організації дозвілля. У комплексі все це покликане сприяти виправленню правопорушників, їх ресоціалізації.

Професійні навички персоналу кримінально-виконавчої системи України аналізувати, узагальнювати та запроваджувати зарубіжний досвід пенітенціарної діяльності дадуть змогу покращити перевиховання осіб, які відбувають покарання та залучати широкі верстви населення до соціальної реабілітації засуджених осіб, покращувати партнерські відносини між

вітчизняними та зарубіжними установами виконання покарань тим самим надати кримінально-виконавчій системі міжнародного характеру, вивести її на якісно новий рівень.

Базуючись на аналізі зарубіжного досвіду та тенденціях становлення і розвитку пенітенціарної системи зарубіжних країн, запропоновано використання позитивного зарубіжного досвіду, а саме:

- досвід Російської Федерації – з проведення комплексної оцінки діяльності системи виконання покарань з урахуванням якісної складової та аналізу найбільш важливих напрямків роботи;
- досвід Сполучених Штатів Америки – з відсутності великої кількості контролюючих інституцій та спрощеної роботи спостережних комісій;
- досвід Англії – з застосування європейських вимог щодо справедливості накладеного стягнення та недопущення катування чи жорсткого поводження;
- досвід Німеччини – з чіткого функціонування системи соціальної реабілітації засуджених та соціальної адаптації звільнених від відбування покарання;
- досвід Словацької Республіки – з добору та підготовки персоналу пенітенціарної системи;
- досвід Японії – з розвинутої диференціації позбавлення волі, яка заснована на класифікації засуджених.

Завдяки впровадженню зазначеного зарубіжного досвіду пенітенціарна система України стане ближчою до міжнародних норм та стандартів.

Список літератури:

1. *Бараш Є.Ю.* Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук : за спец. 12.00.07 / Є.Ю. Бараш. – Харків, 2006.

2. В тюрьмах Германии // Преступление и наказание. – 1997. – № 5.
3. Степанюк А.Х. Эффективность діяльності державної кримінально-виконавчої служби України: наук.-практ. посіб. / А.Х. Степанюк, О.С. Четвериков, І.С. Яковець. – Харків: Кроссруд, 2009.
4. Трубников В.М. Поняття прогресивної системи в кримінально-виконавчих установах України / В.М. Трубников // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2002. – № 20.
5. Указ Президента Российской Федерации от 13 октября 2004 г. № 1314 «Вопросы Федеральной службы исполнения наказаний».

РЕЗЮМЕ

Проанализированы теоретические наработки ученых и практических работников в отношении зарубежного опыта исполнения наказаний, сформулированы предложения в отношении улучшения его деятельности. Анализ зарубежного опыта уголовно-исполнительной деятельности дал возможность сделать выводы о постепенном процессе усовершенствования отбывания наказания.

SUMMARY

Theoretical works of scientists and practical workers concerning foreign experience of execution of punishments are analysed, offers concerning improvement of its activity are formulated. The analysis of foreign experience of criminally-executive activity has given the chance to draw conclusions on gradual process of improvement of departure of punishment.

*Рекомендовано кафедрою кримінального
та адміністративного права*

Подано 10.10.2011.